

การส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตในเขตชุมชน

อุตสาหกรรม : บริบทคณะสงฆ์วัดโป่งไผ่ ตำบลท่าตูม

อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี

**Promotion of Buddhist education for lifelong learning in industrial areas
: Context of the Buddhist monks of Pong Phai Temple Tha Tum
Subdistrict, Si Maha Phot District, Prachinburi Province**

¹ณัฐพัชร สายเสนา, ²เริงวิชญ์ นิลโคตร,

³อภิชาติ หาจัตรัส, ⁴สิรินพร หาจัตรัส และ ⁵วิลาวณีย์ จารุอรียานนท์

^{1,3,4,5} มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม ² มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

¹Natthapat Saisena, ²Reongwit Nilkote,

³Apicharti Hajaturus, ⁴Sirinporn Hajaturus and ⁵Wilawan Jaruariyanon

^{1,3,4,5} Chandrakasem Rajabhat University, Thailand

²Rambhai Barni Rajabhat University, Thailand.

Corresponding Author, E-mail : praewpanprajakko@gmail.com

บทคัดย่อ

สังคมไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ซึ่งพัฒนาการพระพุทธศาสนาได้เจริญเติบโตมาพร้อมๆ กับประวัติศาสตร์ของสังคมไทย มีการผสมผสานกลมกลืนกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในทุกๆ ด้านของคนไทยทุกระดับชั้นจนไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ ความเจริญเติบโตหรือความเสื่อมของพระพุทธศาสนา นับว่ามีผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรมของประเทศไทย ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัยส่งผลกระทบอย่างมากกับวัดต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ถูกพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นเขตเมืองเกิดการเคลื่อนย้ายประชากรต่างถิ่นเพื่อมาใช้แรงงานในเขตอุตสาหกรรม มีการผสมผสานประเพณีและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ดังนั้นบทบาทของพระสงฆ์จึงต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ มีการปรับตัวและพัฒนาแนวทางในการส่งเสริมพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตและสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตชุมชนใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวทางการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตในเขตชุมชนอุตสาหกรรมซึ่งมีบริบทที่แตกต่างกับชุมชนแบบดั้งเดิม ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่าการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ การส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนรุ่นใหม่ ๆ ให้หมั่นศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาผ่านช่องทางการสื่อสารใหม่ๆ การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรมตามโอกาสที่สอดคล้องกับภารกิจของสถานที่ทำงาน การรณรงค์และ

* วันที่รับบทความ : 6 กุมภาพันธ์ 2567; วันที่แก้ไขบทความ 26 กุมภาพันธ์ 2567; วันที่ตอบรับบทความ : 28 กุมภาพันธ์ 2567

ส่งเสริมกิจกรรมตามประเพณีทางศาสนาและวันสำคัญของประเทศ และพัฒนาเครือข่ายเพื่อส่งเสริมพุทธศาสนาในองค์กรระดับท้องถิ่น

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา; การเรียนรู้ตลอดชีวิต; เขตชุมชนอุตสาหกรรม

Abstracts

Thai society has Buddhism as the state religion and the development of Buddhism has grown along with the history of Thai society. It is so harmonious with the lifestyle of all levels of Thai people that it cannot be separated. The growth or decline of Buddhism has an impact on Thailand's society and culture. In the midst of the country's transition from development to modernization, there has been a significant impact on the temples located in the area that have been developed into urban areas. The movement of foreign populations to use labor in industrial areas. There is a mix of different traditions and cultures. Therefore, the role of monks must change according to the situation, adapt and develop guidelines for promoting Buddhism in order to achieve lifelong learning and in line with the new community lifestyle that has emerged.

The purpose of this paper is to present guidelines for promoting lifelong learning of Buddhist education in industrial areas that have a different context from traditional communities. The results of the study reflect that the promotion of Buddhism education for lifelong learning has important components: encouraging the new generation of Buddhists to keep learning about Buddhism through new communication channels, organizing activities to promote Dhamma practices on occasion in line with the mission of the workplace, campaigning and promoting activities according to religious traditions and important days of the country, and developing networks to promote Buddhism in local organizations.

Keywords: Buddhism; Lifelong Learning, Industrial Community Area

บทนำ

การพัฒนาประเทศเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีความอยู่ดีกินดีเป็นความมุ่งหมายของแต่และประเทศ เนื่องจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จะเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศให้เท่าเทียมกับนานาชาติและเพื่อพัฒนาสังคมให้อยู่อย่างมีความสุขได้ ความสำคัญดังกล่าวจะเห็นได้จากแผนการศึกษาแห่งชาติ 20 ปี พ.ศ. 2561-2580 ซึ่งเป็นแผนสืบเนื่องจากแผนยุทธศาสตร์ชาติฉบับแรกของประเทศไทย สาระสำคัญจากแผนดังกล่าวได้ยึดหลักสำคัญในการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในประเทศ ซึ่งมีความครอบคลุมถึงหลักการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน หลักการจัดการศึกษาเพื่อความเท่าเทียมและทั่วถึง หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หลักการมีส่วนร่วม ทั้งนี้เพื่อให้ทุกองคาพยพได้ขับเคลื่อนภารกิจให้สามารถบรรลุตามเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน และมิติการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จะเป็นกลไกที่สำคัญยิ่งในการที่จะนำพาประเทศเข้าสู่การเป็นสังคมโลกในศตวรรษที่ 21 พร้อมๆ กับนานาชาติ (คณะกรรมการ

การศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2560: 2) สอดคล้องกับแผนปฏิบัติการด้านการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2566-2570) ซึ่งเป็นแผนมุ่งส่งเสริมคุณธรรมในการการพัฒนาประเทศ ได้กำหนดแนวทางเพื่อนำสู่ความเป็น “มนุษย์ที่สมบูรณ์” โดยการส่งเสริมให้คนไทยมีพฤติกรรมที่สะท้อนการมีคุณธรรม “พอเพียง วินัย สุจริต จิตอาสา กตัญญู” มุ่งส่งเสริมคุณธรรมที่คนไทยอยู่ร่วมกันด้วยความสมานฉันท์ภายใต้หลักทางศาสนาหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง วิถีวัฒนธรรมไทยที่ดีงาม และประเทศไทยปลอดทุจริตและประพฤติมิชอบ” เพื่อพัฒนาประเทศให้มั่นคงในมิติคุณธรรม มีคุณธรรมเป็นหลักยึดถือและปฏิบัติ รวมทั้งพัฒนาคุณธรรมในสังคมไทยให้ปรากฏชัดและเป็นรูปธรรม (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2565) การพัฒนาทุนทรัพยากรมนุษย์เพื่อให้เป็นบุคลากรของประเทศที่มีความสมบูรณ์พร้อมและพัฒนาประเทศให้เกิดความยั่งยืนต่อไปได้เป็นโจทย์สำคัญที่ต้องมีการศึกษาและพัฒนาให้สอดคล้องสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตหรือการศึกษาตามอัธยาศัยจะเป็นแนวทางหนึ่งที่สำคัญในการหนุนเสริมให้เป็นบุคลากรที่สมบูรณ์พร้อมได้ ทั้งด้านการเน้นให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามความสนใจ ตามศักยภาพความพร้อมและโอกาสจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนได้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตและสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องและแท้จริง (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2565: 61)

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของสังคมและวัฒนธรรมไทยมาเป็นระยะเวลายาวนาน หลักธรรมทั้งธรรมและวินัยมีความเกี่ยวเนื่องกับพระสงฆ์และการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเป็นพื้นฐาน วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยเฉพาะด้านการศึกษา และเป็นสมบัติของสมาชิกทุกคนในชุมชน บทบาทของพระสงฆ์และวัดจึงทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตแก่สมาชิกทุกคน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2548: 3) อย่างไรก็ตามในสถานการณ์ปัจจุบันภายใต้แนวทางการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย หลายพื้นที่ของประเทศได้เปลี่ยนจากชุมชนแบบดั้งเดิมเป็นชุมชนเมืองอย่างสมบูรณ์ รวมถึงชนชนดั้งเดิมหลายพื้นที่ที่กลายสภาพเป็นพื้นที่เขตอุตสาหกรรม มีการเคลื่อนย้ายกลุ่มประชากรจากหลายภูมิภาคเข้ามาเพื่อมาประกอบอาชีพส่งผลให้เกิดเป็นชุมชนเมือง และเกิดวิถีวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตที่หลากหลายเป็นสังคมผสมผสานวัฒนธรรม พระสงฆ์ในฐานะที่เป็นผู้นำชุมชนเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ และเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของสังคมจะต้องเข้ามีส่วนร่วมในการจัดการตนเองให้เข้าใจและการเรียนรู้ให้เข้ากับสังคมยุคใหม่ (พระสมุห์วศิน วิสุทฺโธ, 2564: 203) การเข้าใจถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงแบบรู้เท่าทันและปรับตัวให้ทันต่อสถานการณ์ของพระสงฆ์จะเป็นการสร้างคุณูปการต่อการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับยุคสมัยและดำรงอยู่คู่กับสังคมต่อไปได้

จังหวัดปราจีนบุรีเป็นเมืองสำคัญทางการเมืองการปกครองในภาคตะวันออกของประเทศไทยตั้งแต่อดีต ตามประวัติศาสตร์เป็นพื้นที่ปรากฏหลักฐานว่ามีร่องรอยความเจริญมาตั้งแต่สมัยโบราณเมื่อประมาณ 2,000- 2,500 ปี พบวัตถุโบราณที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนโบราณในภูมิภาคใกล้เคียงและประเทศอินเดีย เช่น ลูกปัดแก้วแบบอินโด-แปซิฟิกส์ ลูกปัดหิน คาร์เนเลียน เป็นต้น แหล่งโบราณที่สำคัญๆ

ได้แก่ บ้านกระทุ่มแพ้ว ตำบลกระทุ่มแพ้ว อำเภอบ้านสร้าง บ้านหนองอ้อ ตำบลดงพระราม อำเภอเมืองปราจีนบุรี และบ้านดงชัยมัน ตำบลประจันตคาม เป็นต้น ในพื้นที่ยังพบชิ้นส่วนกลองมโหระทึก (Bronze Drum) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงโบราณวัตถุในวัฒนธรรมดองซอน (Dong Son) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมของชุมชนในเขตทางตอนใต้ประเทศจีนและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้แล้วพื้นที่จังหวัดปราจีนบุรียังมีซากเมืองโบราณที่เรียกว่า “เมืองศรีมโหสถ” ในพื้นที่อำเภอศรีมหาโพธิ์ซึ่งปรากฏซากโบราณในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งเป็นหลักฐานแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของชุมชนโบราณในอดีต ปัจจุบันพื้นที่จังหวัดปราจีนบุรีถูกพัฒนาเป็นพื้นที่ภายใต้แนวแกนระเบียงเศรษฐกิจด้านใต้ (Southern Economic Corridor) เชื่อมโยงประเทศกัมพูชาและเวียดนาม เป็นพื้นที่ที่มีบทบาทสำคัญในการรองรับโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (Eastern Sea Board: ESB) ส่งผลให้พื้นที่จังหวัดปราจีนบุรีมีศักยภาพในการเป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมสะอาด ระบบการคมนาคมขนส่งและโลจิสติกส์ ปี พ.ศ.2560 มีโรงงานทั้งหมด 964 โรง พื้นที่อุตสาหกรรมหลักตั้งอยู่ 2 อำเภอหลัก คือ อำเภอกบินบุรี และอำเภอศรีมหาโพธิ์ (สำนักงานจังหวัดปราจีนบุรี, 2565: 1, 12, 32) ด้านศาสนาและศิลปวัฒนธรรม จังหวัดปราจีนบุรีมีประชากรนับถือศาสนาหลัก 3 ศาสนาคือศาสนาพุทธ คิดเป็นร้อยละ 98 นอกนั้นนับถือศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม ในส่วนพุทธศาสนามีวัดจำนวน 410 แห่ง มีสำนักเรียนปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลี รวม 284 แห่ง และโรงเรียนปริยัติสามัญ 1 แห่ง ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอประจันตคาม (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2566) พื้นที่จังหวัดปราจีนบุรีจากภาพสะท้อนผลการพัฒนาในฐานะเป็นพื้นที่ทางยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจของประเทศส่งผลให้พื้นที่จังหวัดเกิดการเปลี่ยนแปลงแบบก้าวกระโดด (Exponential Growth) บริบทของชุมชนถูกพัฒนาเป็นชุมชนเมืองและเกิดปัจจัยหลายด้านเข้ามาเกี่ยวข้อง (multi-functional agency) เช่น ทรัพยากรในท้องถิ่นที่เสื่อมโทรม ขยะที่เพิ่มปริมาณมากขึ้น การจราจรที่ติดขัด ปัญหาโครงสร้างพื้นฐานที่พัฒนาไม่เท่าทัน ปัญหาทางประเพณีและวัฒนธรรม การสืบสานประเพณีที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพความเป็นชุมชนที่เปลี่ยนแปลง เป็นต้น ส่งผลให้หน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการศึกษา สังคม วัฒนธรรม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านต่างๆ รวมถึงองค์กรทางพระพุทธศาสนาทุกระดับต้องมีการปรับตัวบทบาทหน้าที่ตามภารกิจเพื่อให้เท่าทันสถานการณ์

จากความสำคัญและประเด็นปัญหาดังได้ศึกษาข้างต้น บทความนี้คณะผู้ศึกษามุ่งนำเสนอบทเรียนการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตในเขตชุมชนอุตสาหกรรมได้เจาะจงเลือกบริบทคณะสงฆ์วัดโป่งไผ่ ตำบลท่าตูม อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ชุมชนเกษตรดั้งเดิมและถูกพัฒนามาเป็นเขตชุมชนอุตสาหกรรมอย่างสมบูรณ์ พระสงฆ์ในพื้นที่มีบทบาทอย่างต่อเนื่องในการปฏิบัติศาสนกิจและส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษาจากบทความนี้จะเป็แนวทางส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพื้นที่อื่นๆ ที่มีบริบทและประเด็นปัญหาใกล้เคียงกันต่อไป

การจัดการศึกษาแนวพุทธ : การศึกษาตามธรรมชาติและเพื่อการรู้ตลอดชีวิต

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งให้ความสำคัญกับเหตุและผล ความเป็นธรรมชาติของธรรมชาติสรรพสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นความจริงที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติ หลักธรรมต่างๆ ล้วนแล้วเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วตามธรรมชาติ พระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ทุกอย่างก็ล้วนมีอยู่ตามธรรมชาติ ตามเหตุผลดังกล่าวมาแล้วนั้น การจัดการศึกษาแนวพุทธจะต้องเป็นไปตามตามความจริงของธรรมชาติ การสอนตามพระพุทธศาสนามุ่งการสอนหรืออธิบายไปตามธรรมชาติ เปิดกว้างให้มีการถกเถียงหากเห็นว่าไม่เป็นจริง ไม่บังคับ สอนเพื่อดูว่าชีวิตเป็นอย่างไร ดำรงอยู่ท่ามกลางธรรมชาติอย่างไร ความเป็นไปที่เรียกว่าธรรมชาติของมันเป็นอย่างไรเพื่อให้ชีวิตมนุษย์พัฒนาอยู่ได้ดีในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมต่างๆ ควรดำเนินชีวิตอย่างไร ตามเรียนรู้ถึงความจริงทั้งของโลกและชีวิต จากนั้นมาจัดระบบพัฒนาให้คนอยู่ได้อย่างดีท่ามกลางความเป็นจริงอย่างนั้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2548: 2-3) บนหลักการพื้นฐานแล้วพระพุทธศาสนาถือว่าการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้นจะต้องประสบกับความขัดข้องปรวนแปร เตือนร้อนลำบาก เจ็บปวด สูญเสีย พลัดพราก และเกิดปัญหาชีวิตต่างๆ สถานะที่เกิดขึ้นนี้คือ “ความทุกข์” เป็นสิ่งที่มีย่อมมนุษย์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง ไม่ว่ามนุษย์จะต้องการหรือไม่ต้องการ จะยอมรับว่ามีย่อมหรือไม่ยอมรับ หรือแม้จะเป็นหน้าหนืออย่างไรก็ตาม ดังนั้น ในด้านการศึกษาแล้วภารกิจสำคัญของการศึกษาตามพุทธศาสนาคือการฝึกอบรมบุคคลให้พัฒนาปัญญาให้เกิดความรู้ในข้อเท็จจริงและสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็น และสามารถที่จะจัดการกับสิ่งเหล่านั้นตามที่ควรจะเป็น ให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคม โดยเมื่อเกิดปัญหาแล้วภารกิจของผู้สอนและการให้การศึกษาทั้งหลายจึงเป็นเพียงผู้ชี้ทางหรืออำนวยความสะดวก ช่วยให้ผู้เรียนหรือผู้รับการศึกษามอบรมดำเนินเข้าสู่ปัญญา สิ่งที่ดีที่สุดที่ผู้สอนจะทำได้ก็คือ ตั้งใจช่วยเหลือ พยายามสรรหาอุบาย กลวิธี และอุปกรณ์ต่างๆ ที่จะหนุนเสริมให้กับผู้เรียนได้ให้เข้าถึงปัญญาอย่างที่ได้ผลดีที่สุด หรือเกิดความเป็น “กัลยาณมิตร” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2562: 4, 6-7) นอกจากนี้แล้ว พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และการฝึกฝนอบรม ส่วนชีวิตที่ขาดการพัฒนาและอบรมตนเองจะเป็นชีวิตที่หย่อนสมรรถภาพและไร้ประสิทธิภาพชีวิตที่มีการศึกษาย่อมมีสมรรถภาพและประสิทธิภาพในการปรับตัวและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองได้ ดังนั้นการศึกษาตามแนวพุทธจึงเป็นกระบวนการที่จะทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของสิ่งแวดล้อม และมีความเป็นใหญ่ในตัวเอง ในการดำรงอยู่ และสละประโยชน์จากการดำรงอยู่นั้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 8)

ความสามารถในการมีชีวิตที่ดีได้นั้นจะต้องดำรงชีวิตให้ดีและต้องมีการศึกษา การศึกษาเป็นเรื่องตลอดชีวิตและตลอดเวลา ตามหลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาแล้วสรุปย่อได้ว่าระบบการศึกษาหรือการฝึกฝนพัฒนานคนเพื่อให้มีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องในหลักไตรสิกขา ประกอบด้วย “ศีลสิกขา” คือข้อปฏิบัติสำหรับใช้อบรมทางด้านความประพฤติ “จิตสิกขา” คือ ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมจิตให้เกิดสมาธิ และ “ปัญญาสิกขา” คือ ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมปัญญาให้รู้แจ้งตามความเป็นจริง (พระมงคลธรรมวิธาน และคณะ, 2562)

และด้วยวิถีชีวิตในพระพุทธศาสนานั้นคือการศึกษา ดังนั้น การพัฒนาชีวิตเป็นสิกขาคือเป็นการศึกษา วิถีชีวิตในพระพุทธศาสนาจึงเป็นวิถีชีวิตแห่งการศึกษาหรือที่ปัจจุบันเรียกว่า Lifelong Education แปลว่า การศึกษาตลอดชีวิต (พระครูโสภาสนนทกิตติ์ (ศักดิ์ดา โสภาโส) และพระมหาญาณวิวัฒน์ ฐิตวฑฺฒโน (บุตดา วงษ์), 2562: 47) ในบริบทของการจัดการศึกษาของประเทศไทยปัจจุบัน “การเรียนรู้ตลอดชีวิต” ได้เป็นกลไกหนึ่งในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพของประชาชน ทั้งนี้เพื่อวางรากฐานให้กับคนไทยเป็นผู้ที่พร้อมที่จะเรียนรู้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง และรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกดังปรากฏในแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 แผนแม่บทภายใต้แผนยุทธศาสตร์ชาติ พระพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 รวมถึงแผนยุทธศาสตร์เพื่อรองรับแผนยุทธศาสตร์ชาติเพื่อให้ขับเคลื่อนงานสู่เป้าหมาย (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2564 :16-23) การศึกษาตลอดชีวิตเป็นการศึกษาแบบผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย มุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เกิดจนตาย เสริมศักยภาพคนในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้สามารถอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงให้ได้ และอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

ความเป็นชุมชน: ลักษณะพื้นฐานเพื่อการศึกษาเบื้องต้น

ระบบสังคมไทยประกอบด้วยองค์ประกอบหลักๆ ที่สำคัญ ได้แก่ บทบาท สถานภาพของสมาชิกในสังคม ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรม ทั้งหมดเป็นบรรทัดฐานของการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคมนั้นๆ ชุมชนเป็นสถาบันหนึ่งในสังคม ความสำคัญของการเป็นสถาบันคือการมีโครงสร้าง มีระบบ มีบทบาทหน้าที่ และต้องมีการระบุสิ่งเหล่านี้ไว้อย่างชัดเจนเป็นที่รับรู้ของสมาชิกทั่วไป และสมาชิกจะต้องทำหน้าที่เหล่านั้น หากสามารถปฏิบัติได้ดีมีคุณภาพ ความเจริญก้าวหน้า และความผาสุกหรือการมีคุณภาพชีวิตที่ดีย่อมเกิดกับชุมชนนั้น (สุรพล พยอมแย้ม, 2556: 23) ปัจจุบันในด้านลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมสามารถแบ่งลักษณะชุมชนโดยสังเขป เป็น 3 ส่วน คือ (1) *ลักษณะชุมชนชนบท (Rural Community) หรือชุมชนขั้นต้น (Primary Community)* เป็นชุมชนมีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ (primary relationship) สมาชิกในชุมชนมีความรู้จำมักคุ้นสนิทสนม มีความผูกพัน วิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ไม่มีพิธีรีตองมากนัก ไม่ถือเอาถือเอาทุกคนเป็นพวกเดียวกัน ซึ่งชุมชนลักษณะนี้หากพิจารณาระยะเวลาที่กลุ่มบุคคลที่มาอาศัยอยู่ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ “*ชุมชนท้องถิ่น*” เป็นชุมชนที่มีความผูกพัน วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ความสนใจ หรือผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แห่งใดแห่งหนึ่งในมิติใดมิติหนึ่งร่วมกัน ดังนั้น ชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นเรื่องของความสัมพันธ์และคุณค่าต่างๆ ที่ชุมชนมีอยู่กับพื้นที่ และ “*ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม*” เป็นชุมชนท้องถิ่นที่ยังมีความเป็นพื้นบ้าน (indigenous people) และมีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่สืบสืบทอดมาแต่เดิมเอาไว้ โดยบุคคลที่รวมตัวกันนั้นมีความสามารถดั่งกล่าวในระดับที่สูง (ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง, 2556: 45) ชุมชนบทบทยกถือว่าเป็นฐานรากของสังคมและประเทศที่มี

ความสำคัญ เป็นที่บ่งชี้เฉพาะ ปลุกฝังวิถีชีวิตและวัฒนธรรมให้กับสมาชิกในระยะแรกเริ่ม (2) *ลักษณะชุมชนเมือง (Urban Community)* หมายถึงสถานที่ตั้งถิ่นฐานอันถาวร หนาแน่น และมีขนาดใหญ่ที่มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม และความเป็นเมือง (*Urbanization*) กระบวนการที่ชุมชนกลายเป็นเมือง หรือการเคลื่อนย้ายของผู้คน หรือการดำเนินกิจการงานเข้าสู่บริเวณเมืองหรือการขยายตัวของเมืองออกไปทางพื้นที่ การเพิ่มจำนวนประชากร หรือในการดำเนินกิจการงานต่างๆ ที่มากขึ้น (อรรถัย กักผล, 2559: 2) ส่วนตามความหมายของการปกครองและการบริหารประเทศหมายถึงเขตเทศบาลซึ่งเป็นชุมชนที่มีประชากรหนาแน่น สามารถมีการปกครองท้องถิ่นสนองตามความต้องการของประชาชน เทศบาลแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ เทศบาลนคร เทศบาลเมือง และเทศบาลตำบล การกำหนดเทศบาลเป็นประเภทใดนั้น ซึ่งอยู่กับจำนวนประชากร ความหนาแน่นของประชากร และรายได้ของเทศบาล (บุญนาค ตีวงกุล, 2545: 9) ลักษณะของชุมชนเมืองจะมีการตั้งถิ่นฐานขนาดใหญ่ มีสิ่งปลูกสร้างที่ถาวร มีสิ่งอำนวยความสะดวกด้านสาธารณูปโภคที่ครบถ้วน เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ มีขนาดประชากรแน่นอน เป็นแหล่งรวมอารยธรรม ศิลปะ และเทคนิค วิทยาการ และ (3) *ลักษณะชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท (Semi-Urban, Semi-Society)* หมายถึงชุมชนที่มีลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชนแบบที่เป็นชนบทผสมกับหมู่บ้านหรือเมืองเล็ก มักเป็นสภาพที่พบในชุมชนชนบทที่ติดกับเมืองเป็นส่วนใหญ่ โดยมีลักษณะเป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท รูปแบบการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม รวมถึงการปฏิสัมพันธ์เชิงสังคมอื่นๆ จะมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มีความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันมาแบบการแข่งขัน การมีส่วนร่วมของกิจกรรมตามประเพณีและวัฒนธรรมลดน้อยลงไป การดำเนินชีวิตตั้งอยู่บนการทำมาหากินในรูปแบบสังคมเมืองหรือองค์กรเป็นหลัก (ทัศนาศ พงศ์การกิจ, 2558 : 7-15) พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศูนย์กลางของการศึกษาและเรียนรู้บนวิถีของชุมชน ความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่สอดแทรกอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนจะสะท้อนให้เห็นจากการเป็นต้นทุนที่สำคัญของชุมชน (*Social Capitals*) เช่น ประวัติศาสตร์ของวัด กิจกรรมฝาผนัง ภาพเล่าเรื่องวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา นิทรรศการการต่าง ๆ ที่สะท้อนถึงวิถีการประกอบอาชีพของชุมชนท้องถิ่น (ณัฐพร สิงห์สร และคณะ, 2566) นอกจากนี้แล้ว บทบาทการพื้นฐานของพระพุทธศาสนาที่มุ่งพัฒนาศักยภาพของคน ชุมชน องค์กร และสังคม เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข พระพุทธศาสนาได้เป็นอัตลักษณ์และแนวปฏิบัติด้านต่าง ๆ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยเฉพาะที่สังคมไทยได้รับรู้ถึงความเป็น “บ ว ร” กล่าวคือ บ้าน วัด รัฐ (หน่วยงานภาครัฐ) ที่เป็นเสมือนกลไกการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนในด้านต่าง ๆ ซึ่งที่สอดคล้องกับบริบทและวิถีการดำเนินชีวิตอย่างชุมชนฐานราก (นิภาวรรณ เจริญลักษณ์ และคณะ, 2566) กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนามีความเป็นชุมชน และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนในทุกๆ ด้าน

การแบ่งลักษณะของความเป็นชุมชนจะลักษณะที่หลากหลาย บทความนี้มุ่งนำเสนอเพื่อนำเสนอเพียงสังเขปให้เป็นพื้นฐานของการศึกษาจุดมุ่งหมายคือการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตในเขตชุมชนอุตสาหกรรม นอกจากนี้แล้วยังเป็นฐานคิดที่จะวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) และการเปลี่ยนแปลงองค์กร (Social Organization) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการศึกษาบริบทชุมชนในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง

ประสบการณ์การส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาพื้นที่ชุมชนอุตสาหกรรม: บริบทคณะสงฆ์วัดโป่งไผ่

สภาพบริบทของพื้นที่ตำบลท่าตูม อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี จากข้อมูลบริบทพื้นที่ (องค์การบริหารส่วนตำบลท่าตูม, 2566) ปัจจุบันพบว่าด้านการปกครองตำบลท่าตูมแบ่งเขตพื้นที่ทั้งหมด 10 หมู่บ้าน มีประชากรทั้งสิ้นจำนวน 18,202 คน แบ่งเป็น ชาย 8,866 คนและเพศหญิง 9,336 คน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 21,005 คน ในส่วนของการจัดการศึกษามีสถานศึกษาในพื้นที่ทั้งหมด 5 แห่ง มีตั้งแต่ระดับอนุบาลถึงมัธยมศึกษาตอนต้น (โรงเรียนขยายโอกาส) ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก (ศพด.) ซึ่งจัดการศึกษารองรับบุตรหลานของประชาชนในพื้นที่จำนวน 6 แห่ง ด้านการประกอบอาชีพโดยเฉพาะเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของชุมชนในพื้นที่ อาชีพที่สำคัญคือการทำนา ทำสวน (ส้มโอ มะม่วง และกระเทียม) นอกจากนี้แล้วยังมีการปลูกมันปะหลังเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว โดยในพื้นที่มีแม่น้ำปราจีนบุรีไหลผ่านครอบคลุมพื้นที่หมู่ 5 หมู่บ้าน ส่งผลให้สามารถทำการเกษตรได้อย่างต่อเนื่อง ในด้านศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรมในพื้นที่พบว่าประชาชนร้อยละ 98 นับถือศาสนาพุทธ ในพื้นที่มีวัดในพระพุทธศาสนาจำนวน 6 แห่ง ได้แก่ วัดป่าทรงธรรม วัดหลังถ้ำ วัดบยายใบ วัดเขาดินฐิตปัญโญ วัดโป่งไผ่ และวัดศรีโพธิมาลัย ปัจจุบันวัดในพื้นที่มีพระครบทุกวัด มากน้อยตามบริบทของวัด ดังการสนทนา “โดยทั่วไปจะไม่ต่ำกว่า 5 รูปต่อวัด ได้รับกฐินทุกวัน จะมีเยอะหน่อยตอนเข้าพรรษา ประมาณ 3-5 รูป อยู่ในเกณฑ์นี้ ส่วนมากจะเป็นคนต่างถิ่นที่เขามาทำงานและลาบวชจากที่ทำงาน ประมาณ 15 วัน ฝึกเป็นนาคอย่างน้อย 3 วัน” (แกนนำชุมชนท่านที่ 1, 2566: สัมภาษณ์) ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่คือการได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอย่างก้าวกระโดดจากเมืองเกษตรกรรมสู่เมืองอุตสาหกรรม เกิดการอพยพการย้ายถิ่นของแรงงานจำนวนมาก โดยเฉพาะแรงงานที่ขาดทักษะ (unskilled Labor) ส่งผลให้เกิดชุมชนแออัด อาชญากรรม การสาธารณสุข ปัญหาสิ่งแวดล้อม ระบบจราจร โครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น การเบียดเบียนทางวัฒนธรรม เป็นต้น (ศิริวุฒิ วรรณทอง, 2563: 29) อย่างไรก็ตาม หน่วยงานในพื้นที่ต่างตระหนักถึงพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่และประชากรที่เข้ามาใช้แรงงานในเขตพื้นที่อุตสาหกรรมดังจะเห็นได้จากนโยบายและกิจกรรมต่างๆ รวมถึงคณะสงฆ์ในพื้นที่ซึ่งเป็นผู้ทางจิตวิญญาณและเผยแผ่พระพุทธศาสนา

วัดโป่งไผ่เป็นวัดประจำหมู่บ้านโป่งไผ่ ตั้งอยู่เลขที่ 109 อยู่หมู่ที่ 7 ตำบลท่าตูม อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี มีเนื้อที่ทั้งหมด 7 ไร่ 1 งาน 52 ตารางวา ตั้งอยู่ท่ามกลางกลางชุมชนอุตสาหกรรม สังกัดมหานิกาย ตามประวัติการบอกวัดถูกก่อตั้งเมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2531 โดยนายจ้อย นางภู บัวอ่อน เป็นผู้บริจาค และตั้งชื่อว่า “วัดโป่งไผ่” ตามสภาพนิเวศวิทยาเดิมของพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นหนองน้ำ สภาพเป็นดินเค็ม หรือที่ชุมชนเรียกว่า “โป่งดิน” ส่งผลให้เป็นพื้นที่ที่สัตว์น้อยใหญ่ลงมากินดินโป่งและน้ำในหนองเป็นอาหาร และสภาพโดยรอบเป็นผืนนาชนิดขึ้นรอบๆ บริเวณหนองน้ำซึ่งห่างจากที่ตั้งของวัดประมาณ 500 เมตร ชุมชนจึงได้ตั้งชื่อว่า “วัดโป่งไผ่” โดยได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ.2537 ในปี พ.ศ. 2565-2566 มีพระสงฆ์ทั้งหมด 7 รูป ปัจจุบันมีพระครูศรีเมตตาภรณ์ (พระมหาสมคิด เมตตาจิตโต: ปธ.6, นักรธรรมเอก, พธ.บ) เป็นเจ้าอาวาส และเจ้าคณะตำบลหัวหว้าเขต 1 อีกตำแหน่ง วัดโป่งไผ่เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนในพื้นที่มาตั้งแต่ยังเป็นชุมชนชนบทดั้งเดิมและพัฒนาความเจริญขึ้นพร้อมๆ กับการเป็นชุมชนเมืองจากการพัฒนาเขตพื้นที่อุตสาหกรรม ในปี พ.ศ.2537 (ค.ศ.1994) ตามนโยบายภาครัฐที่มุ่งส่งเสริมให้พื้นที่จังหวัดปราจีนบุรีเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมแห่งใหม่ และเกิดโครงการเขตส่งเสริมการลงทุนหรือ BOI Zone 3 ผลสืบเนื่องดังกล่าวได้ส่งผลให้พื้นที่ได้รับการพัฒนาเป็นเขตพื้นที่อุตสาหกรรมเต็มรูปแบบ โดยในปี 2565 ปรากฏมีโรงงานในพื้นที่อุตสาหกรรมในพื้นที่ตำบลท่าตูมจำนวน 158 แห่ง ธนาครจำนวน 9 แห่ง โรงแรมในพื้นที่จำนวน 8 แห่ง อพาร์ตเมนต์ 14 แห่ง เกิดบ้านเช่า และห้องพักรองรับผู้เข้ามาทำงานเป็นจำนวนมากในพื้นที่ ซึ่งทั้งหมดมีการเคลื่อนย้ายประชากรเข้ามาทำงานในพื้นที่มากกว่า 40,000 คน ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ส่งผลให้พระสงฆ์ในพื้นที่ต้องปรับตัวทั้งด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แนวทางการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาที่มุ่งให้พุทธศาสนิกชนได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาด้วยตนเองและสามารถน้อมนำไปเป็นหลักในการดำเนินชีวิตตามบริบทของแต่ละคนได้ จากผลการศึกษาได้สะท้อนให้เห็นแนวทางการส่งเสริมพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Education) ในบริบทของเขตชุมชนอุตสาหกรรมที่จะต้องยึดหลักที่เป็นแนวทางของพระพุทธศาสนาไว้ และต้องคำนึงถึงปัจจัยสิ่งแวดล้อมต่างๆ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง สรุปลได้ตามลำดับได้ ดังนี้

1. ไตรยางคศึกษาหัวใจการพื้นฐานที่สำคัญในการส่งเสริมการศึกษา คณะสงฆ์วัดโป่งไผ่โดยการนำของพระครูศรีเมตตาภรณ์ (พระมหาสมคิด เมตตาจิตโต) ซึ่งสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีด้านการสอนสังคมศึกษา(พุทธศาสตรบัณฑิต) จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์ และเป็นอดีตพระธรรมทูตซึ่งมีประสบการณ์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากประเทศสหรัฐอเมริกา ด้วยประสบการณ์และความรอบรู้ทางพระพุทธศาสนาและการบริหารคณะสงฆ์เป็นต้นทุนที่ดี แนวทางการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้ยึดหลักสำคัญคือ “ไตรสิกขา” ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาตามพระพุทธศาสนา ซึ่งพิจารณาตามความหมายแล้ว “สิกขา” มีความหมายถึงการฝึกฝน การอบรมและพัฒนาตนเอง รู้จักคัดเลือกสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ไตรสิกขา โดยความหมาย หมายถึงหลักการ

สำหรับศึกษา เป็นหลักพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการศึกษาที่ข้อปฏิบัติและข้อที่พึงจะต้องศึกษา และการฝึกฝนอบรมตนในเรื่องที่พึงศึกษา 3 องค์ประกอบ *ประการแรก “อิทธิลสิกขา”* หมายถึง การศึกษาเรื่องศีล ในส่วนนี้มีความหมายครอบคลุมถึงการอบรมปฏิบัติให้ถูกต้องดีงาม ให้ถูกต้องตามหลักข้อปฏิบัติสำหรับความเป็นทีมในการทำงาน ความรับผิดชอบต่องานของตนเอง (จุลศีล) หลักการปฏิบัติที่เป็นกฎระเบียบเฉพาะขององค์การ (มัชฌิมศีล) และระเบียบข้อปฏิบัติ รวมถึงแนวปฏิบัติที่ต้องอยู่ในระเบียบของกฎหมายบ้านเมือง นโยบายสำคัญทั้งในระดับสถานการณ์ปกติและไม่ปกติ เช่น สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคไวรัส เป็นต้น ตลอดถึงปฏิบัติอยู่การอบรมด้านพัฒนาจิตใจเพื่อให้ดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุขกับการทำงาน (มหาศีล) *ประการที่สอง “อิทธิจิตตสิกขา”* ตามความหมายแล้วมุ่งถึงเรื่องของการอบรมและพัฒนาด้านใน (จิต) เป็นการอบรมและพัฒนาจิตใจให้สามารถนำไปสู่ความสงบ เกิดความมั่นคง และสมาธิ ในด้านการบูรณาการและประยุกต์ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ความสามารถที่จะบริหารจัดการใจของตนเองหรือสามารถที่จะฝึกสมถกรรมฐานทำจิตให้สบาย หายเครียด และเกิดความสุขในการทำงานและอยู่ในครอบครัวได้ และ *ประการที่สาม “อิทธิปัญญาสิกขา”* ตามความหมายแล้วคือการศึกษาเรื่องปัญญาอบรมตนให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้ง ในมิติของการพัฒนาตนเองแล้ว อาจประยุกต์เชิงเป้าหมายของการพัฒนาตนเองให้สามารถที่จะทำงานได้อย่างบรรลุเป้าหมายตามภารกิจของตนเองในแต่ละวันโดยประการสำคัญที่สุดคือต้องสามารถที่จะสร้างความสุข ความภาคภูมิใจในการทำงานได้ด้วย หลักไตรสิกขาถือว่าเป็นหลักการที่พระสงฆ์จะต้องมีความเข้าใจ และยึดเป็นหลักการพื้นฐานที่จะประยุกต์สู่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสำหรับการดำเนินชีวิตให้ได้

อย่างไรก็ตาม การศึกษาและยึดหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่พระสงฆ์จะต้องตระหนักถึงหลักธรรมและรู้จักประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม การเทศนาและเผยแผ่พระศาสนาจะไม่เหมือนรูปแบบจะปรับให้สอดคล้องกับพุทธศาสนิกชนรุ่นใหม่ที่เข้ามาทำงาน เป็นการผสมผสานเหตุการณ์ปัจจุบันมากขึ้นให้เข้ายุคสมัยที่เปลี่ยนไป ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับกลุ่มพุทธศาสนิกชนที่เข้ามาทำบุญหรือทำกิจกรรมในวัดซึ่งส่วนมากจะเป็นวัยทำงาน มีข้อจำกัดเรื่องเวลาที่ต้องเร่งรีบ พระสงฆ์จึงต้องปรับบทบาท คำสอนต้องมีลักษณะสั้น กระชับ เหมาะกับจริตของวัยทำงาน ดังการสัมภาษณ์ว่า “เทศน์จะเป็นการให้คติธรรมให้ได้หลักคิด จะไม่ใช้เวลานานเกินไป สั้น กระชับ เพราะต้องรีบเร่งไปทำงานให้ทัน ลดขั้นตอนพิธีกรรมในการทำบุญ เน้นส่งเสริมให้ทำกิจกรรม การเสียสละจิตอาสา การปฏิบัติสมาธิ เป็นการให้หลักคิดและแนวปฏิบัติด้วยตนเอง ด้วยบริบททางพื้นที่ที่รับเร่งกับการทำงาน” (พระสงฆ์รูปที่ 1, 2566: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 1: พระครูศรีเมตตาภรณ์ (พระมหาสมคิด เมตตาจิตโต, ปธ.6) เจ้าอาวาสวัดโป่งไผ่
ที่มาภาพ: บันทึกโดยคณะผู้วิจัยบทความวันที่ 27 เมษายน พ.ศ.2566

2. การประยุกต์ใช้ต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม พระพุทธศาสนาได้ชื่อว่าเป็นศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนาเป็นการเรียนรู้ถึงความจริงตามธรรมชาติ และการศึกษานั้นคือกิจกรรมของชีวิตที่จะต้องศึกษาและพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสมดุลและมีความสุข และมีความสามารถในการประยุกต์ใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม (Social capitals) ที่ตนเองพำนักหรืออาศัยประกอบอาชีพ พื้นที่ตำบลท่าตูมมีต้นทุนทางประเพณีและวัฒนธรรมเหมือนกับบริบทของชุมชนประเทศไทยโดยทั่วไป กล่าวคือ มีประเพณี 12 เดือนเป็นพื้นฐาน แม้จะมีการพัฒนาและเปลี่ยนเป็นชุมชนเมืองแต่สิ่งที่ยังคงเป็นต้นทุนที่เป็นรากฐานคือประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งจากการศึกษาพบว่าโดยหลักๆ พื้นฐาน แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

2.1 ประเพณีตามเทศกาล (calendrical rites) คือประเพณี 12 เดือน ได้แก่ ประเพณีบุญเดือน 5 ตรุษสงกรานต์ ประเพณีบุญเดือน 6 ประเพณีเวียนเทียน ประเพณีวันอัฐรมีบูชา ประเพณีสลากภัต เดือน 8 ประเพณีเข้าพรรษา เป็นต้น ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ จะมีกิจกรรมเกี่ยวกับความเชื่อและกิจกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและศาสนาที่แต่ละท้องถิ่นนับถือ การเผยแพร่และกิจกรรมหลักๆ ของคณะสงฆ์วัดโป่งไผ่จะคงวิถีชาวพุทธทั่วไปคือ การทำบุญตักบาตร และการเวียนเทียนในวัดสำคัญ ซึ่งจะมีการประชาสัมพันธ์และเตรียมพื้นที่รองรับพุทธศาสนิกชนเพื่อให้เกิดความสะดวกกับการทำบุญ เช่น การจัดเตรียมสถานที่ เตรียมรูปเทียนดอกไม้ที่ไม่ได้กำหนดการรับบริจาค การเปิด-ปิดโบสถ์ข้างหลังเพื่อรอรับผู้ที่ทำงานกะดึก ดังการสนทนาที่สะท้อนถึงกิจกรรมให้สอดคล้องสถานการณ์ของวัดว่า “อย่างวันสำคัญๆ การเวียนเทียน

ที่นี้ก็จะเปิดโอกาสให้เวียนเทียนได้ตั้งแต่บ่าย ตามความสะดวกของคนทำงาน ปกติเดิมนั้นจะมีแค่ตอนเย็น โบสถ์ก็จะเปิดถึงเวลาประมาณ 4 ทุ่มเพื่อให้คนที่ทำงานรอบดึกได้มีโอกาสไหว้พระ” (พระสงฆ์รูปที่ 2, 2566: สัมภาษณ์)

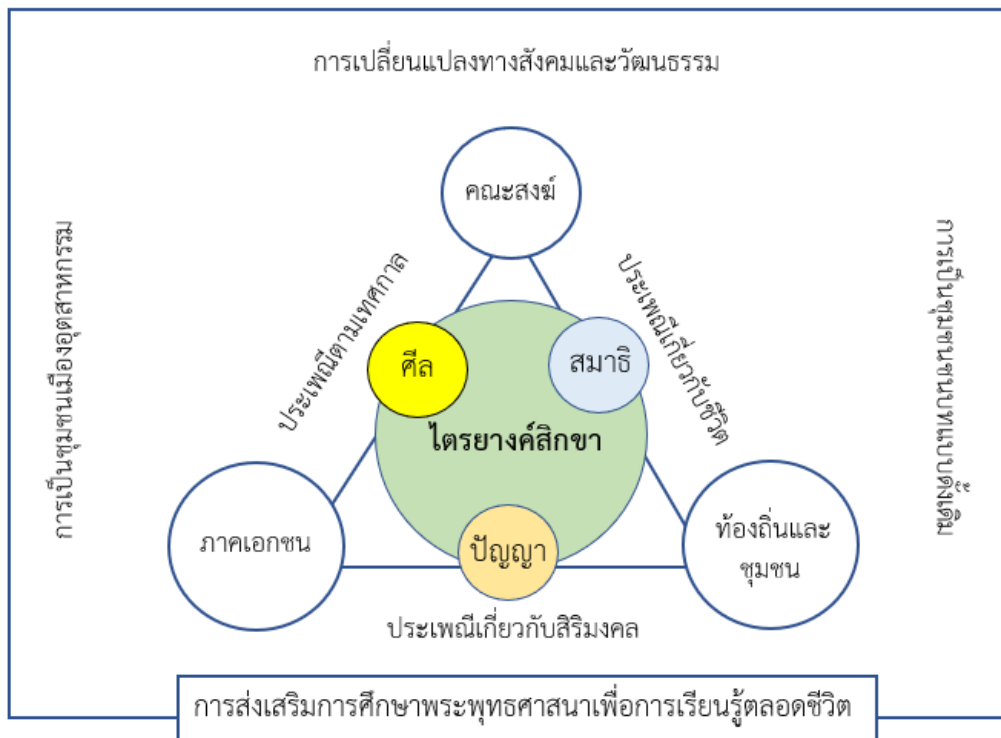
2.2 ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต (*rites of passage หรือ rites of transition*) เป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตตั้งแต่เกิดจนถึงเสียชีวิต ทั้งระดับปัจเจก ครอบครัว ชุมชน และสังคมภาพรวม เป็นประเพณีที่มุ่งจัดเพื่อในวาระการเปลี่ยนผ่านในช่วงสำคัญๆ ในชีวิต เช่น การเกิด ช่วงการเปลี่ยนจากวัยรุ่นไปสู่ผู้ใหญ่ การบวช การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ เปิดบริษัทใหม่ หรือการย้ายงานเปลี่ยนตำแหน่ง เป็นต้น โดยสภาพบริบทที่เป็นเมืองอุตสาหกรรมและประชากรจากพื้นที่อื่นย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำงานในพื้นที่ การทำบุญเกี่ยวกับประเพณีชีวิตโดยเฉพาะการทำบุญอุทิศบุญจะมีมากตามปริมาณของประชากรที่ย้ายเข้ามา การทำบุญจะลดทอนพิธีกรรมและขั้นตอนสั้น กระชับ เพื่อให้สอดคล้องกับภารกิจ ดังการสนทนาว่า “การทำบุญอุทิศบุญ จะมีเยอะ มีตลอด ถือว่ามีปริมาณเยอะเมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อก่อนตั้งแต่ก่อตั้งวัดมา แต่กิจกรรมจะสั้น เช่น การทำบังสุกุล ถ้าเป็นคนพื้นที่จะนิมนต์ไปที่บ้าน คนจอก็จะนำรูปมา สวดมนต์ และนำรูปกลับบ้านหรือที่พัก ตอนหลักๆ คนพื้นที่นอกชุมชนจะมีเยอะกว่าคนในชุมชน” (พระสงฆ์รูปที่ 1, 2566: สัมภาษณ์)

2.3 ประเพณีเกี่ยวกับสิริมงคล (*festive for social auspiciousness*) การทำบุญและบุญพิธีเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตทั้งเพื่อเป็นขวัญกำลังใจต่อการทำงาน ทำบุญตามวาระหรือโอกาส การทำงานเพื่อเฉลิมฉลอง เป็นต้น ถือเป็นค่านิยมที่เป็นวิถีปกติของสังคมไทยทั้งในชนบทและชุมชนเมือง เป็นการทำบุญที่มุ่งให้เกิดบุญกุศลหนุนเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิตการงาน หรือมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่สาธารณะ ทั้งหมดล้วนมีพื้นฐานจากความเชื่อจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังกล่าวมาข้างต้น ต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องพระพุทธศาสนาทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นกิจกรรมที่อยู่ในวิถีการดำเนินชีวิต พระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณในชุมชนสามารถส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาผ่านกิจกรรมต่างๆ ได้ คณะสงฆ์วัดโป่งไผ่ตระหนักถึงความสำคัญดังกล่าวและได้รับการกิจเพื่อรองรับศรัทธาให้พุทธศาสนิกชน เช่น การมอบหมายพระสงฆ์บางส่วนเพื่อรองรับบิณฑบาตในบริเวณวัดสำหรับผู้ที่ต้องการทำบุญและรับแรงเข้าทำงานในตอนเช้า การมอบภารกิจเพื่อให้พระสงฆ์ดูแลและเผยแผ่ธรรมให้กับผู้ที่เข้ามาทำบุญในวันอาทิตย์ซึ่งเป็นวันหยุดบริษัทต่างๆ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสะดวก ดังการสนทนาถึงบทบาทหน้าที่พระสงฆ์ว่า “การรับบิณฑบาตส่วนหนึ่งจะไปบิณฑบาตตามหมู่บ้านซึ่งเป็นปกติที่จะต้องทำ พระส่วนหนึ่งจะอยู่ที่วัดเพื่อรองรับการบิณฑบาตสำหรับผู้ที่ยังไปทำงาน” (พระสงฆ์รูปที่ 2, 2566: สัมภาษณ์)

3. กลไกการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาในระดับท้องถิ่น หน่วยงานซึ่งจะมีบทบาทเกี่ยวข้องกับระดับท้องถิ่นที่สำคัญในการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาในชุมชนท้องถิ่นซึ่งหากมีการประสานงานและสร้างความรู้ถึงความสำคัญในการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ (1) คณะสงฆ์ ในส่วนของพระสงฆ์ระดับหน่วยปฏิบัติการโดยตรงคือ “วัด” โดยมีเจ้าอาวาส รองเจ้า

อาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส และไวยาวัจกร เป็นผู้ดูแลหลัก ระดับตำบลมีเจ้าคณะตำบลเป็นผู้บังคับบัญชาและดูแล ระดับอำเภอมีเจ้าคณะอำเภอเป็นผู้ดูแล และระดับจังหวัด ซึ่งเป็นหน่วยงานสูงสุดในพื้นที่ จะมีเจ้าคณะจังหวัดเป็นบังคับบัญชาทั้งหมด การเชื่อมประสานและบูรณาการภารกิจของคณะสงฆ์ และกิจกรรมชุมชนไปพร้อมๆ กันจะส่งเสริมให้การเชื่อมประสานกันได้ (2) *ท้องถิ่นและชุมชน* หมายถึงหน่วยงานระดับท้องถิ่นที่ใกล้ชิดกับประชาชน เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล สถานศึกษา โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ กำนันผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ซึ่งหน่วยงานต่างๆ มีภารกิจในการดูแลคุณภาพชีวิตของประชาชนอยู่แล้ว การประสานงานและร่วมมือกับท้องถิ่นและชุมชนจะทำให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นไปด้วยดี และ (3) *ภาคเอกชน* ในพื้นที่เขตชุมชนเมืองและชุมชนชนบท ภาคเอกชนนับว่าเป็นหุ้นส่วนในการสนับสนุนทรัพยากรในการส่งเสริมการศึกษาทั้งด้านบุคลากร งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ทั้งในด้านการอุปโภคและบริโภค และการบริหารจัดการต่างๆ การประสานงานและเชื่อมโยงกับภาคเอกชนจึงมีความสำคัญในการส่งเสริมพระพุทธศาสนาในระดับท้องถิ่นให้เกิดความยั่งยืนได้

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่สำคัญที่จะส่งผลต่อการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ประกอบด้วย (1) *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม* ทั้งปัจจัยระดับมหภาคคือ ด้านการเมือง การปกครอง การศึกษา เศรษฐกิจ พลวัตของโลกที่เปลี่ยนแปลงไป และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี (2) *การเจริญเติบโตของชุมชนเป็นเมืองอุตสาหกรรม* ความเป็นชุมชนดังกล่าวจะมีลักษณะความสัมพันธ์และการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบท การส่งเสริมพระพุทธศาสนาต้องปรับให้สอดคล้องกับภารกิจทั้งขององค์กรต่างๆ ในพื้นที่ และวิถีการทำงานของประชาชน และ (3) *การเป็นชุมชนชนบทแบบดั้งเดิม* หมายถึงประชาชนที่อาศัยอยู่ดั้งเดิม มีประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ของพื้นที่ การคำนึงถึงปัจจัยทั้ง 3 ด้านอยู่ตลอดเวลาจะเป็นปัจจัยหนุนเสริมให้การส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตดำเนินไปได้อย่างราบรื่น สามารถสรุปเพื่อเชื่อมโยงองค์ความรู้ได้ ดังภาพประกอบ 2

ภาพประกอบ 2: หลักพุทธธรรมกับการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ที่มา: พัฒนาโดยคณะผู้เขียนบทความ

สรุป

พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นอย่างยิ่งกับวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนชาวไทยทุกช่วงวัย หลักพุทธธรรมเป็นภูมิปัญญาที่ลึกซึ้งมาช้านาน และเป็นรากฐานที่สำคัญในการบ่มเพาะและปลูกฝังบนวิถีการดำเนินชีวิตที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ อย่างรอบด้าน พระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชนเป็นผู้มีบทบาทในการส่งเสริมให้บุคคลเกิดการศึกษาพระพุทธศาสนา และต้องมีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้สอดคล้องกับบรรทัดฐาน ค่านิยม อุดมคติในการดำรงชีวิตในสังคมใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น รวมถึงการริเริ่มและพัฒนาโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในการการเรียนรู้ตลอดชีวิตและสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตชุมชนใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น บริบทของพื้นที่ตำบลท่าตูม ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดโป่งไผ่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่เมือง (Urban Area) อย่างสมบูรณ์แบบอันเป็นสืบเนื่องจากการพัฒนาเป็นเขตพื้นที่อุตสาหกรรม ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่าการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ การส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนรุ่นใหม่ ให้หมั่นศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาผ่านช่องทางการสื่อสารใหม่ๆ การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรมตามโอกาสที่

สอดคล้องกับภารกิจของสถานที่ทำงาน การรณรงค์และส่งเสริมกิจกรรมตามประเพณีทางศาสนาและวันสำคัญของประเทศ และพัฒนาเครือข่ายเพื่อส่งเสริมพุทธศาสนาในองค์กรระดับท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะเพื่อการประยุกต์ใช้ประโยชน์

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคมและวัฒนธรรมไทย การส่งเสริมการเรียนรู้พระพุทธศาสนาบนฐานคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong learning) จะเป็นการสืบสานวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมให้ดำรงอยู่ นอกจากนี้แล้วยังเป็นแนวทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้กับสังคมยุคการเปลี่ยนแปลง สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มหาวิทยาลัยสงฆ์ และองค์กรที่เกี่ยวข้องควรศึกษาวิจัยแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ใหม่เพื่อเสริมศักยภาพพระสงฆ์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้เท่าทันกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาทบทวนพระสงฆ์ยุคใหม่ที่มีส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาที่บูรณาการไปกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ชนบทและเขตพื้นที่เมืองของประเทศไทยเพื่อเป็นกรณีศึกษาที่เป็นต้นแบบ (Best Practice) เพื่อเป็นแนวทางการส่งเสริมพระพุทธศาสนาที่หลากหลาย
2. ควรมีการส่งเสริมและพัฒนาแนวทางการโครงการและกิจกรรมต่างๆ ในการส่งเสริมพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของแต่ละชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการบูรณาการและดำรงอยู่กับชุมชนได้อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2565). แผนปฏิบัติการด้านการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2566-2570). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- แกนนำชุมชนท่านที่ 1. (29 เมษายน 2566). การส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตในเขตชุมชนอุตสาหกรรม : บริบทคณะสงฆ์วัดโป่งไผ่ ตำบลท่าตูม อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี. (เริงวิษณุ นิลโคตร และคณะ, ผู้สัมภาษณ์)
- คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2560). การขับเคลื่อนการศึกษามัธยมศึกษาไทย 4.0 เพื่อการมีงานทำแห่งศตวรรษที่ 21. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- ณัฐพร สิงห์สร และคณะ. (2566). การเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยใช้ชุมชนเป็นฐานตามวิถีพุทธธรรม : กรณีศึกษาวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี. วารสารมานุษยวิทยาเชิงพุทธ. 8 (4), 315 – 325.
- ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง. (2556). ชุมชน. สงขลา: บริษัทนำศิลป์โฆษณา จำกัด.

- ทัศนาศ พงศ์การกิจ. (2558). บริบทชุมชนภายใต้สังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น*. 9 (1), 7-15.
- นิภาวรรณ เจริญลักษณ์ เริงวิชัย นิลโคตร และคณะ. (2566). การวิจัยและพัฒนาเครือข่ายจิตอาสาในการสร้างเสริมสุขภาพ กลุ่มเปราะบางในชุมชน. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*. 11 (3), 848 – 861.
- บุญนาค ตีวกุล. (2545). *เมืองและสิ่งแวดล้อม*. นครปฐม: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระครูโสภาสนนทกิตต์ (ศักดิ์ดา โอภาโส) และพระมหาญาณวัฒน์ ฐิตวฑฒโน (บุตดาวงษ์). (2562). *แนวคิดทางการศึกษาสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). อ่างทอง: วรศิลป์การพิมพ์89.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (2548). *สู่การศึกษาแนวพุทธ*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (2556). *ปรัชญาการศึกษาของไทย*. สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด.
- พระสงฆ์รูปที่ 1. (29 เมษายน 2566). การส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตในเขตชุมชนอุตสาหกรรม : บริบทคณะสงฆ์วัดโป่งไผ่ ตำบลท่าตูม อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี. (เริงวิชัย นิลโคตร และคณะ, ผู้สัมภาษณ์)
- พระสงฆ์รูปที่ 2. (29 เมษายน 2566). การส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตในเขตชุมชนอุตสาหกรรม : บริบทคณะสงฆ์วัดโป่งไผ่ ตำบลท่าตูม อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี. (ณัฐพัชร สายเสนา และคณะ, ผู้สัมภาษณ์)
- พระสมุห์วศิน วิสุทโธ. (2564). พระสงฆ์กับการจัดการตนเองในสังคมยุคใหม่. *วารสารศิลปศาสตร์ราชมงคล สุวรรณภูมิ*. 3 (2), 202-209.
- ศิริวุฒิ วรรณทอง. (2563). แนวทางการพัฒนาจังหวัดปราจีนบุรีสู่ความเป็นเลิศชายขอบ EEC. *วารสารวิชาการมนุษย์และสังคม*. 4 (1), 15-32.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (2562). *พุทธวิธีในการสอน*. (พิมพ์ครั้งที่ 25). กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์ จำกัด.
- สำนักงานจังหวัดปราจีนบุรี. (2565). *แผนพัฒนาจังหวัดปราจีนบุรี พ.ศ.2561-2565 (ฉบับทบทวน ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2565)*. ปราจีนบุรี: กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อพัฒนาจังหวัด.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2566). รายงานทะเบียนวัด จังหวัดปราจีนบุรี. *ออนไลน์*. สืบค้นเมื่อ 26 เมษายน 2566. แหล่งที่มา: https://data.go.th/dataset/item_8e2a51a9-0472-49be-8ec6-2a4e31ca603b
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2564). *การติดตามประเมินผลการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตของประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ฟริกหวานกราฟฟิค จำกัด.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2565). *รายงานการศึกษาไทย พ.ศ. 2565*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท
พริกหวานกราฟฟิค จำกัด.
- สุรพล พยอมแย้ม. (2556). *จิตวิทยาในงานชุมชน*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: บริษัท บางกอก-คอมเทค
อินเตอร์เทรดจำกัด.
- องค์การบริหารส่วนตำบลท่าตูม. (2566). ข้อมูลสภาพทั่วไป องค์การบริหารส่วนตำบลท่าตูม. ออนไลน์. สืบค้น
เมื่อ 15 พฤษภาคม 2566. แหล่งที่มา: <https://tt.go.th/public/list/data/index/menu/1144>
- อรรถัย กักพล. (2559). *Urbannization* เมื่อ “เมือง” กลายเป็นโจทย์ของการบริหารจัดการท้องถิ่นสมัยใหม่.
นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.
- อรศรี งามวิทยาพงศ์ และคณะ. (2559). *พื้นบ้าน คีนเมือง*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันอาศรมศิลป์.